

Тақризи

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич дар мавзуи “Таҳлили лингвокултурологии лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар асоси осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII” барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илми филология аз рӯи ихтисоси **10.02.01 – Забони тоҷикӣ**

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пурғановат ва қадимаи гурӯҳи забонҳои эронӣ маҳсуб ёфта, дорои таркиби луғавии бою ғанӣ ва сохтори устувори дастурӣ мебошад. Забоншиносии тоҷик то имрӯз дар самти луғатшиносӣ ва баррасии воҳидҳои луғавӣ ба дастовардҳои зиёде ноил гардидааст. Диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич ба ҳамин қисмати забоншиносӣ бахшида шуда, таҳқиқест комилан нав, ки ба самти вожашиносӣ ва равшансозии паҳлуҳои гуногуни забониву фарҳангии вожаву истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар асоси осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII равона гардидааст ва бо шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01 – Забони тоҷикӣ комилан мувофиқат мекунад.

Аҳаммияти мавзуи диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал луғоту истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар як давраи рушди таърихи забони адабӣ пажӯиш гардидааст.

Дар асрҳои X-XII забони тоҷикӣ он марҳилаҳоеро аз сар гузаронид, ки барои минбаъда ташаккул ёфтани ин забон пояи асосӣ ва мустаҳкам ба шумор мерафт. Ин давраро ҳамчун нишони гузариш миёни забони форсии миёна (пахлавӣ), форсӣ, тоҷикӣ ва дарию муосир шуморидан ба мақсад мувофиқ аст. Маҳз дар ҳамин садсолаҳо сулолаҳои чун Сомониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён дар сари қудрат буданд ва забони форсии тоҷикӣ ба ҷойи забонҳои дигар нуфузи бештару бехтар пайдо намуд, зеро, ин

сулолаҳо бо вучуди дар низоми давлатдорӣ камбудихо доштанашон, ба назму насри форсии тоҷикӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамуданд.

Дар ин давра ташаккул ва таҳаввули расму русум, фарҳанг ва оинҳои миллии қавмҳои эронинаҷод, алалҳусус тоҷикон бараъло мушоҳида мешавад. Намунаҳои барҷастаи он, ки фарҳанги заррини гузаштагони моро инъикос менамоянд, осори безаволи асосгузори адабиёти классикии форсии тоҷикӣ Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ва “Шохнома”-и ҷовидони Абулқосим Фирдавсӣ махсуб мешаванд. Илова бар ин, дар ин давра адибони намоёне чун Шаҳиди Балхӣ, Абуалӣ ибни Сино, Ҳаким Майсарӣ, Унсурӣ, Фарруҳии Сиистонӣ, Асҷадӣ, Носири Хусраву Саноиӣ Ғазнавӣ ва дигарон зиндагӣ ва эҷод намуда, баҳри рушди забону фарҳанги миллии мо саҳми бориз гузоштаанд.

Соҳибистиқлол шудани Тоҷикистон ва омили воқеии рушди забони давлатӣ гардидани ин падидаи таърихӣ моро бори дигар водор месозад, ки арҷгузорӣ ба фарҳангу оинҳои миллиамонро дар пайвастагӣ бо забони инъикоскунандаи он (тоҷикӣ) мавриди омӯзиш қарор дода, пахлуҳои норавшани забониву фарҳангии вожаҳоро дар мисоли лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар асоси осори хаттии забони тоҷикии асрҳои X-XII бо таҳлили маъноиву фарҳангӣ, сохториву этимологӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем. Табиист, ки ин гурӯҳи вожаҳо марҳалаҳои дуру дарози таърихиро тай намудаанд. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳқиқи забониву фарҳангии вожаҳои ҷавохирот ва оройиш дар асрҳои мавриди назар моро водор месозад, ки фарҳанг ва падидаҳои забони адабии ин давраро амиқтару дақиқтар пажӯҳиш намоем.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия. Диссертатсияи мазкур яке аз аввалин таҳқиқоти илмӣ дар риштаи забонӣ-фарҳангии воҳидҳои луғавии марбут ба лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳои забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он хусусиятҳои қорбурди вожаҳои ифодакунандаи номи ин гурӯҳи лексикӣ дар осори хаттии забони

тоҷикии асрҳои X-XII баррасӣ гардида, хусусиятҳои луғавӣ ва маъноиву фарҳангии онҳо мушаххасан нишон дода шудаанд.

Этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки таҳқиқи мазкур дар асоси концепсияҳои илмӣ ва назарии забоншиносони ватаниву хориҷӣ истифода шудаанд. Хулоса, дараҷаи этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ аз дақиқияти маълумот мутобиқат намудани ҳаҷми маводи таҳқиқ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва интиҳоботи дурусти таҳқиқ бармеояд.

Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии дақиқ пешниҳод гардидааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур дар самти омӯзиши ҷиҳатҳои забонӣ-фарҳангии лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII пажӯҳиши нахустин ва мушаххаси илмӣ мебошад. Таҳқиқи мазкур дар заминаи таҳқиқоти забоншиносии муҳаққиқону эроншиносони тоҷик, фарҳангшиносони русу аврупоӣ ва эронӣ, мукамал гардонидани шудааст.

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва нашри таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия иборат аст.

Дар муқаддима аҳаммияти мавзӯ, дараҷаи таҳқиқи илмӣ, мақсади таҳқиқот дараҷаи пажӯҳиши мавзӯ, асосҳои назариявӣю амалии таҳқиқ, шиносномаи ихтисоси илмӣ, инчунин саҳми шахсии довталаб ва дигар матолиби муқаддимотӣ дарҷ гардидааст.

Боби аввали диссертатсия «Хусусиятҳои луғавӣ-маъноии луғоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар забони тоҷикии асрҳои X-XII» ном дошта, аз панҷ фасл иборат аст. Муаллиф дар фасли якум доир ба пажӯҳиш ва таълифоти забоншиносони пешин, вобаста ба гурӯҳҳои лексикӣ забони адабии тоҷикии асрҳои зикршуда маълумот оварда моҳияти онҳо ва то андозае арзиши илмӣ онҳоро муайян кардааст. Аз ҷумла, дар зерфасли «Дараҷаи омӯзиши вожаҳои самтҳои гуногуни илм

дар осори асрҳои X-XII” доир ба аҳаммияти осори илмии ин давра, таҳқиқотҳои забоншиносони тоҷик ба монанди С. Сулаймонов, А. Байзоев, М. Ҳасани Султон, Назарзода С., Б. С. Қосимов, Ф. Шарипова, О. Қосимов, Юсупов А. И., Исматуллозода Ш., Тӯраҳасанов К.Ш. ва дигарон, ки дар заминаи осори илмии ин давра таълиф шудаанд, мулоҳиза намуда, андешаҳои илмии худро баён намудааст.

Дар зерфасли “**Вижагиҳои маъноии лексикаи филизоти қиматбаҳо**”-и боби якуми диссертатсия муаллиф дар бораи таърихи пайдоиши филизот ва коркарди он маълумоти мухтасар оварда, инчунин онҳоро аз рӯи сифат ба гурӯҳҳо ҷудо намудааст. Ба андешаи диссертант дар асрҳои X-XII дар осори классикӣ аз ин гурӯҳи вожаҳо **сикка, мис, пашиз, донг, синӣ, потила, динор, дирам** ҷамаат, **арзиз, нуқра, тилло** дар истифодаи бештар қарор доштааст.

Фасли “**Вижагиҳои маъноии сангҳои қиматбаҳо**” яке аз фаслҳои калидӣест, ки моҳияти диссертатсияро то андозае равшан менамояд. Ба андешаи муаллиф “**Ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар таърихи инсоният аз қадимулайём ҳамаҷун ҷузъе аз фарҳанг ва ойини мардум маълум аст.**”

Дар ин қисмат муаллиф вожаҳои ифодагари сангҳои қиматбаҳо аз осори садаҳои зикргардида мавриди паҷӯҳиши забонӣ-фарҳангӣ қарор додааст. Аз ҷумла, дар ин зерфасл вожаҳои чун **фирӯза, ақик, зумрад, яшм, дур (р), ақик, алмос, булур, кофур, марҷон, буссад, лаъл, баҳрамон, бечода, даҳнач, ёқут, забарҷад, зар, қаҳрабо, бадахш, лочвард** ва ғайраҳо шарҳу тафсир ёфтаанд. Дар мавридҳои зарурӣ басомади онҳо низ таъкид гардидаанд.

Фасли “**Лексикаи сангҳои қиматбаҳои марбут ба баҳр дар забони тоҷикии асрҳои X-XII**” яке аз фаслҳои аст, ки дар он диссертант маҳз вожаҳои шарҳу тафсир додааст, ки дар обгоҳҳо ба назар мерасанд. Дар ин фасл вожаҳои **гавҳар, дур (дур), марворид, садаф, марҷон, пирӯза** аз ҷиҳати маъно бо диди нав таҳқиқ шудааст.

Маълум аст, ки дар тамаддуни ҷаҳонӣ занон аз қадимулаём ба оройишоту зебу зинаг таваҷҷуҳи хосса доранд ва ин табиати хоси онҳост. Ин пайвастагӣ дар манотиқи дунё гуногун аст. Вале маъмулан занон оройишотро, ки аксаран аз ҷавохирот ва сангҳои гароннарх созмон меёбанд, дар гӯшҳо, ангуштон ва гардану сари сина меовезанд. Вобастагии оройишот бо ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳоро ба назар гирифта, диссертант, зербоbero “Лексикаи ҷавохироти оройишии занона дар забони тоҷикии асрҳои X-XII” номгузорӣ намудааст. Ба андешаи муаллиф Вожаҳои ифодакунандаи номи ҷавохирот ва зебу зинати занона аз қабилҳои зеби гардан, ҷавак, тавк, хайкал, муҳра, гарданбанд, муҳраи гардан, бозубанд, ангуштарин, дастпона, гулӯбанд, гӯшвор ва монанди инҳо дар маводи хаттии асрҳои X-XII бо номҳои гуногун омадаанд.”

Дар хулосаи боби якум натиҷаҳои бадастомада дарҷ гардаанд.

Боби дуоми диссертатсия “Вожаҳои ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳои забони тоҷикии асрҳои X-XII аз нигоҳи баромад” унвон гирифта, аз се фаслу се зерфасл иборат мебошад. Диссертант дар ин боб бо таъки ба фарҳангҳои решашиносии форсии тоҷикӣ асосан ба баромади вожаҳои ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо пардохта, ба баҳси баромади решагии аксари онҳо нукта гузоштааст.

Дар фасли **“Вожаҳои аслии тоҷикӣ”** вожаҳои ганҷ, гӯшвор, гавхар, буссад, зар аз ҷиҳати баромад таҳқиқ гардидаанд. Дар натиҷаи таҳқиқи этимологӣ вожаҳои аслии тоҷикии ифодакунандаи номи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо муаллиф муайян намудааст, ки онҳо дар ҳама давру замон ба маънои асли, инчунин барои ифодаи ташбеҳу киноя, диди баланди гӯянда истифода шудаанд.

Фасли дигари ин боб **“Вожаҳои иқтибосӣ”** ном дорад ва дар он вожаҳои истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳои аз забонҳои арабӣ, юнонӣ ва аврупоӣ, хиндӣ вомгардида нишон дода шудааст.

Инчунин дар ин боб фасле бо номи **“Вожаҳои ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳои асрҳои X-XII-и забони тоҷикӣ дар забонҳои дигар”** таърихи қадима доштани забони тоҷикиро собит месозад. Масалан, дар ин фасл диссертант дар забонҳои испанӣ ва португалӣ номи занонаи **“Esmeralda”**-ро мушохида кардааст, ки аз решаи вожаи **зумуррад** маншаъ мегирад.

Дар хулосаи боби дуюм натиҷаҳои бадастоовардаи муаллиф доир ба баромади вожаҳои ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дарҷ гардидаанд.

Боби сеюми диссертатсия **“Таҳлили сохтори вожагони ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар забони тоҷикии асрҳои X-XII”** унвон гирифта, аз се фаслу ду зерфасл иборат мебошад.

Дар ин қисмат вожаву истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо аз рӯйи сохти морфологиашон таҳқиқ гардидаанд. Муаллиф дар зерфасли **“Воҷасозӣ бо ёрии пешвандҳо”** созмонёбии ин гурӯҳи лексикиро бо пешвандҳои ҳам-, бе- нишон додааст. Зерфасли **“Воҷасозӣ бо ёрии пасвандҳо”** ҷолиби диққат аст. Зеро дар ин бахш калимасозии пасвандҳои -тарӣ, -пона, -ин, -ина, -тар, -гар, -ар, -ӣ, -а, -вор, -фом, -гун бо вожагони ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо мӯшикофона таҳқиқ шудаанд.

Инчунин, дар боби сеюм вожаҳои мураккаб (гарданбанд, зарбофт, ақиқрӯй, заррод ва ғ.), истилоҳот ва вожаҳои бисёрҷузъа (заррандуд, зарроб, мисмор, дирамзам, зарри иёр, ақиқи ямонӣ ва ғ.) аз рӯйи сохти морфологӣ ва решашиносӣ баррасӣ гардидаанд.

Паҳлуи дигари ҷолиби диққат дар диссертатсияи мазкур дар он аст, ки муҳаққиқ аз ганҷинаи имконоти забонӣ-фарҳангии лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар асоси осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII” баҳрабардорӣ карда, як кори илмӣ мукамалеро анҷом дода, онро дар хулоса дар 17 банд ҷамъбаст намудааст.

Автореферати диссертатсия мухтавои онро ба пуррагӣ инъикос намудааст.

Дар диссертатсия дар баробари муваффақиятҳои зиёди илмӣ баъзе камбуду норасоииҳои ҷузъӣ ба мушоҳида мерасад, ки ислоҳи онҳо дар оянда ба манфиати кор хоҳад буд:

1. Дар саҳифаи ҳаштуми диссертатсия ишора ба адабиёт нофаҳмо оварда шудааст.
2. Ба андешаи инчониб ғаслҳои ҷорум ва панҷуми боби якум бояд муттаҳид карда шаванд;
3. Аз сабаби васеъ будани мавзӯ таҳқиқи баъзе осори илми ин давра аз назари муаллиф дур мондааст ва хуб мебуд дар оянда ба ин масъала аҳаммият дода мешуд;
4. Ғалатҳои имлоиву услубӣ дар саҳифаҳои 17, 18, 19, 22, 133 ба назар мерасанд.

Чунин эродҳо хусусияти ҷузъӣ дошта, қимати илмии диссертатсияро паст карда наметавонанд ва метавон онро ҳамчун қори илмии баанҷорасида эътироф кард.

Мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷмуаҳои дигари илмии нашрнамудаи унвонҷӯ мухтавои диссертатсияро инъикос менамоянд.

Диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич бо ихтисоси илмии интиҳобнамудаи муаллиф мувофиқат менамояд. Мавзӯи диссертатсия ва мазмуну мухтавои он ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқӣ, ки дар шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01 – Забони тоҷикӣ таъйин шудаанд, ҷавобгӯ мебошад.

Ҳамин тавр, фишурдаи диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич дар мавзӯи “Таҳлили лингвокултурологии лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар асоси осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII” ба талаботи бандҳои 31-35-уми Тарғиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-

юми илони соли 2021-ум, тахти №267-ум тасдик шудааст, инчунин талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, муаллифи онро сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ доништан мумкин аст.

Муқарризи расмӣ:

номзади илми филологӣ, мудири
кафедраи забони тоҷикии Муассисаи
давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии
Бохтар ба номи Носири Хусрав» Назаров Меҳрубон Ниёзмадович
nazarov.mekhrubon@list.ru

Имзои Назаров М.Н.-ро тасдик мекунам:

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси
Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи
давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» Шукурзод Ҷ.А.

Суроға:

735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон,
шаҳри Бохтар, хиёбони Айнӣ, 67
Тел: (83222) 2-48-63; (83222) 2-54-81.
E-mail: bgu-1978@mail.ru
Сомонаи расмӣ: www.btsu.tj

«26» августи соли 2023.